

Вступ, або Чому книга не лише про Волинь

Слово «Волинь» для українців асоціюється з однією з найкрасивіших частин країни, краєм лісів та озер із давньою історією, що сягає часів Русі. Зовсім іншого значення воно починає набувати для наших західних сусідів. «Волинь» (польською — чоловічого роду, з наголосом на першому складі) стає синонімом страшного злочину. Таке сприйняття відносно нове — йому трохи більше десяти років, але завдяки масмедіа й політикам воно впевнено витісняє у свідомості поляків первісне значення. Поєднання цього слова з цифрами «43» усуває взагалі будь-який інший контекст і сприймається винятково як синонім масового вбивства, а віднедавна ще й поняття «геноцид».

Здійснити таку трансформацію тільки завдяки зусиллям нинішніх ЗМІ, навіть попри їхній потужний вплив на формування свідомості суспільства, неможливо. «Волинь—43» — це не вигадка польської чи російської пропаганди. В основі інформаційної й політичної кампанії — реальна страшна історія про вбивства тисяч людей під час Другої світової війни. Проте вирвана з ширшого географічного та хронологічного контексту, приправлена емоціями та політичними інтересами історія набула зовсім іншого значення. Фокусування лише на Волині і лише 1943 р. формує викривлену картину того, що відбувалося між поляками та українцями до, під час та після Другої світової війни.

Справді, на Волині, особливо влітку 1943-го, жертвами були здебільшого поляки. Але по-іншому було на Холмщині попереднього 1942-го і наступного 1944-го, по-іншому було в Галичині того ж 1944-го чи в Надсянні або Лемківщині протягом 1945—1947 рр. Ширший географічний і хронологічний контекст показує, що й українці, і поляки були водночас серед тих, кого вбивали, і тих, хто чинив убивства. Тому зробити поділ між катами та їхніми жертвами за національною ознакою не вдасться.

Ширший контекст не тільки краще показує, що сталося тоді між нашими народами, він може допомогти зрозуміти, чому це стало можливим. Чому під час однієї з найкривавіших воєн в історії людства українці та поляки, які були жертвами двох тоталітарних режимів — комуністичного й нацистського, стільки зусиль спрямували на взаємне поборювання? Чому стали можливими такі страшні вияви взаємної ненависті між тими, хто жив поруч? Відповідь, яку пропонують ті, хто користується звуженим фокусом «Волинь—43», дуже проста: на зміну довоєнній ідилії співіснування двох народів приходять жажлива різанина завдяки старанням українських націоналістів. Саме вони змогли захопити своєю ідеологією, яка ніби від самого початку передбачала необхідність знищення поляків, тихих і спокійних назагал українців і штовхнути їх на вбивства. Як і кожна проста відповідь на складне історичне питання, вона хибна. І не лише тому, що годі знайти в ідеології українських націоналістів якусь особливу полонофобію, яка мала би стати основою для винищення поляків. Адже ООН ніколи не володіла ресурсом, достатнім для масового маніпулювання свідомістю суспільства.

До, під час і після Другої світової головним мотиваційним чинником для більшості українців, що підтримували боротьбу українських націоналістів, була в першу чергу поведінка їхніх супротивників — польської, радянської або німецької влади. Саме жорстка окупаційна політика, яка позбавляла шансів не лише на самореалізацію, а часто навіть на життя, штовхала до лав підпільників і повстанців звичайних селян, далеких до різного роду ідеологічних конструкцій. Звичайні українські селяни, до недавня далекі від будь-яких політичних процесів, були основою української нації загалом і основою українського визвольного руху ОУН та УПА зокрема. Люди з інших прошарків українського суспільства (інтелігенції, військової еліти), попри те що залишалися абсолютною меншістю, зуміли задати організаційні рамки, які об'єднали цю більшість, мотивувати їх доволі абстрактною ідеєю незалежної України. Більшість учасників українського визвольного руху не знала достеменно, якою має стати держава, за яку вони борються і навіть гинуть. Вона просто мала бути іншою, ніж тогочасні польські, радянські чи німецькій реалії, у яких їм не було місця, тому що вони були українцями.

Якщо наважимося ширше заглянути за лаштунки «Волинь—43», то побачимо процеси, які призвели до масштабного протистояння. Адже і Перша світова війна, і перше військове зіткнення між українцями та поляками на руїнах імперій, і жорстока дискримінаційна політика поль-

ської влади (утиски політичних та культурних прав, «пацифікація», руйнування українських храмів), і, врешті, Друга світова і новий збройний конфлікт між українцями і поляками — усі ці події, яких вистачило б на століття історії, відбулися у вкрай стислий хронологічний період — упродовж тридцяти років, протягом життя одного покоління. Для українця-галичанина, який брав участь в антипольській акції 1944 р., події першої польсько-української війни 1918—1919 рр. були не такими далекими. Це те, що відбувалося 25 років тому (чи надто давно був нині вікопомний для нас 1991-й?), тож той самий українець міг бути учасником обох подій. Хоча очевидно, що більшість вояків УПА були молодими людьми, які не брали участі у війні 1918—1919 рр. Але їхнє прагнення реваншу за поразку батьків було, напевно, не меншим, особливо зважаючи на пам'ять про приниження міжвоєнного періоду, в умовах якого формувалися ці молоді українці.

Якщо ми зазирнемо за лаштунки «Волині—43» у наші дні, то побачимо, як прагнення помсти штовхало на воєнні злочини польських підпільників, що нищили українські села на Холмщині чи Галичині 1944-го чи в Надсянні наступного 1945 р. Ми зрозуміємо, як нав'язаним ненависною полякам Москвою комуністам вдалося втриматися при владі в повоєнній Польщі — ціною вирішення «українського питання». Комуністи зробили те, чого за результатами війни прагнула більшість польського суспільства, те, що до і під час війни обіцяли здійснити націоналісти, — Польщу без українців, фактично моноетнічну державу. Знищена, депортована до СРСР, розсіяна по теренах північно-західної Польщі українська спільнота, яка відігравала важливу роль у становленні держави (як це було в часи Другої Речі Посполитої), перестала існувати. Тож, відважившись розсунути вузькі лаштунки «Волині—43», ми зможемо зрозуміти не лише причини та обставини конфлікту між українцями та поляками в минулому, ми отримаємо відповідь на запитання щодо особливостей нинішніх відносин між нашими країнами. Проте лаштунки не лише звужують можливості огляду, вони ще й приховують від глядача дії певних суб'єктів, які не з'являються на сцені. Так було з подіями на Волині 1943-го, де за лаштунками польсько-українського протистояння активно діяли німецькі та радянські чинники, зацікавлені в поглибленні конфронтації. Так само й нині за лаштунками «Волині—43» працює російська пропаганда, спрямована на погіршення відносин між нинішніми Україною та Польщею. Тому в цій книзі ми розкажемо як про події кількадесятирічної давнини, так і про зовсім недавні, які ще тривають і поки не стали історією.

Книга, яку ти, шановний читачу, взяв до рук, є спробою науково-популярного викладу теми польсько-українського конфлікту 1940-х рр. Я вже не вперше звертаюся до цієї теми — 2011 р. опублікував двотомний збірник документів «Польсько-українські стосунки в 1942—1947 роках у документах ОУН та УПА». Того ж року було видано наукову монографію «Друга польсько-українська війна 1942—1947 років». Книга, яку видавали тричі, зокрема і польською мовою (а зараз готується англomовне видання), спричинила бурхливу дискусію серед українських, польських, російських істориків та дослідників інших країн. Мабуть, тому, що викладені в ній тези значною мірою спростовували панівні на той момент уявлення про конфлікт, який я репрезентував як Другу польсько-українську війну. В основу дослідження покладено документи головних учасників протистояння — польського та українського підпільних рухів, Армії Крайової та Української Повстанської Армії, більшість із цих матеріалів до того були невідомі загалу істориків.

Попри активне обговорення книги в наукових колах, вона, мабуть через академічний виклад матеріалу, не стала широковідомою. На українському книжковому ринку досі немає жодного науково-популярного видання з цієї теми. Тому я з радістю погодився на пропозицію видавництва КСД переробити свою монографію для ширшої читачької аудиторії. Сподіваюся, завдяки цій книжці охочі зможуть більше дізнатися про польсько-українське протистояння, яке несподівано для багатьох постало на порядку денному під час вивчення політичних відносин між Україною та Польщею. Важливо, щоби українці формували свої уявлення про ці важкі сторінки нашого минулого не лише завдяки перекладам польських текстів (до речі, цих перекладів теж дуже мало), а надто не через викривлену російською пропагандою оптику під назвою «валинская резня».

Пропонована книга містить багато розлогіх цитат безпосередніх учасників подій, узятих із документів того часу. Вони допоможуть зрозуміти цих людей та їхні мотиви, подивитися на події їхніми очима. Адже документи епохи — це пряма мова минулого, на відміну від спогадів, які є лише переказом.

Нова книга — не скорочений варіант наукової праці. Навпаки, вона суттєво доповнена. Передовсім значно розширено матеріал про міжвоєнний період. Він містить важливу інформацію про першу польсько-українську війну 1918—1919 рр., про протистояння між польською владою та революційним підпіллям ОУН протягом 1920—1930-х рр.

Головну частину книги — про події Другої світової війни — доповнено нововиявленими документами, зокрема, найцікавіші з них стосуються літа 1943 р. на Волині. Урешті, суттєво розширено зміст останньої частини книги, у якій ідеться про сучасні політичні та інформаційні кампанії, присвячені «Волині—43». Адже це питання досі є надзвичайно актуальним, особливо в Польщі, де цього року вона стало однією з топ-тем у гарячих політичних дебатах.

Єдине, що справді скорочено у популярному виданні, зважаючи на вимоги формату, — це науковий апарат. Тому всіх, кого глибше цікавить ця тема, хто хотів би ознайомитися з детальними посиланнями на використані архіви та літературу, спрямовую таки до наукового видання. Тим, хто готовий ще більше зануритися в історію, пропоную ознайомитися із власне документами, опублікованими у збірнику (вони тепер доступні в інтернет-мережі завдяки Електронному архіву вільного руху avr.org.ua).

Як і в науковій монографії, у цій книзі я використовую термін «війна» (точніше, Друга польсько-українська війна) на означення збройного конфлікту між українцями та поляками, що розгорівся в масштабах глобального протистояння Другої світової війни. Тож спробую коротко пояснити використання цього доволі нового і, можливо, дещо незвичного означення. Отже, чому саме друга? Адже відомо, що в історії українців та поляків можна віднайти значно більше збройних конфліктів. Але якщо спинитися на ХХ ст., зрозумілим стає, що Першою була війна між збройними силами відновленої 1918 р. польської держави та Західноукраїнської Народної Республіки. Чому польсько-українська? Адже не було України як держави, більшу частину цієї війни бездержавним народом залишалися поляки, і навіть відновлена після 1945 р. Польща була незалежною відносно. Посилює сумніви щодо означення цієї війни як польсько-української той момент, що надзвичайно важливу роль відігравали й треті сили — Радянський Союз, а також Німеччина та її союзники. Історик повинен пам'ятати про такі аспекти, адже іноді вони мали визначальний вплив на перебіг подій. Та все ж із документів того часу та свідчень очевидців чітко проступають головні учасники — польські та українські збройні формування, котрі ставили собі за мету відновлення власних держав на спірних територіях і які є цілком відповідальними за перебіг конфлікту. Армія Крайова та Українська Повстанська Армія мали усі необхідні, згідно з Гаазькою конвенцією, ознаки, щоби з юридичного погляду вважати їх учасниками бойових дій. Вояки обох

формацій керувалися у своїх діях політичними програмами, у них існувала чітка військова ієрархія й субординація, діяли територіальні штаби та головне військове командування, солдати використовували спеціальні військові відзнаки для розрізнення армій, відверто носили зброю. Та, окрім цих формацій, як з українського, так із польського боку у війні брали участь і ті, кого, за міжнародним законодавством, не можна вважати комбатантом, а саме цивільне населення. Воно було не лише жертвою розправ під час нападів ворожої сторони, а іноді безпосереднім учасником чи навіть ініціатором таких атак. Саме зазначена особливість надавала війні особливо жорстокого характеру і створювала додаткові можливості для скоєння воєнних злочинів обома сторонами протистояння.

І врешті, головне питання: чи можна назвати цей кривавий конфлікт війною? Найбільш уживане на сьогодні означення для оцінювання цих подій — польсько-український конфлікт. На мою думку, воно надто загальне і не досить точне. Адже конфлікт може й не мати таких кривавих форм, яких він набув між українцями та поляками під час Другої світової. Головним засобом розв'язання конфлікту не обов'язково є воєнні дії стосовно супротивника, як сталося в 1942—1947 рр.

У польській історіографії утверджується термін «винищення», «екстермінація», «етнічна чистка», останнім часом — «геноцид». Таким чином польська сторона в конфлікті подається лише як жертва, а страждання приписують майже винятково полякам. Активні дії польських підпільників, спрямовані на знищення українців, подають лише як вимушені акції («відплатні») у відповідь на українську агресію. Тим часом, як свідчать документи (українські, польські, радянські, німецькі), поляки проявляли як мінімум не менше ініціативи у протистоянні з українцями. Обидві сторони однаковою мірою проводили як наступальні, так і захисні дії, іноді їхні зіткнення перетворювалися навіть у завзяті й тривалі фронтіві бої. Головною метою для обох сторін у цьому протистоянні було встановлення власного контролю над територіями, для чого проводили напади на населені пункти, а іноді й знищували цивільне населення, яке вважали можливою перешкодою для реалізації цих завдань.

Тривалий час класичним вважали визначення війни, сформульоване Карлом фон Клаузевіцем¹: «акт насильства з метою змусити супро-

¹ Карл Філіп Готліб фон Клаузевіц (1780—1831) — пруський генерал, військовий реформатор і теоретик. Відомий завдяки незавершеній праці «Про Війну» (нім. *Vom Kriege*), присвяченій теорії війни. (Тут і далі примітки ред., якщо не вказано інше.)

тивника виконати нашу волю». Після цього формулювання з'явилися ще десятки інших, які доповнювали чи уточнювали його, а часом опонували Клаузевіцу. Досі тривають дискусії з приводу того, хто має бути учасником конфлікту, щоби його можна було вважати війною, якою має бути кількість жертв, чи обов'язковим є оголошення війни супротивнику, дотримання певних правил та звичаїв війни. Французький філософ, політолог, соціолог і публіцист Раймон Арон, загалом погоджуючись із визначенням Клаузевіца, додав: «Війна як суспільний акт передбачає боротьбу різних воель, тобто боротьбу між політично організованими спільнотами». В іншому місці роботи, присвяченої війнам, він наголошує на важливості організованості супротивників: «Війна — це зіткнення між двома організованими видами поведінки, випробовування сили між «командами», кожна з яких намагається подолати іншу, примножуючи силу кожного окремого бійця дисципліною».

У сучасних юридичних словниках можемо віднайти таке визначення: «Війна — у міжнародному праві воєнні дії між державами, а також між державами і національно-визвольними рухами, що супроводжуються повним розривом усіх мирних відносин між ними». Оксфордський політичний словник війною називає «збройний конфлікт між двома або більшою кількістю сторін, який звичайно відбувається задля політичних цілей». Одним із найпопулярніших на сьогодні є доволі просте визначення, запропоноване 1982 р. американськими дослідниками Девідом Сінгером і Мелвіном Смоллом. Згідно з ними, війною слід вважати «будь-яке тривале зіткнення між військовими силами двох або кількох урядів (міждержавна війна) або між регулярною армією і якоюсь іншою (щонайменше однією) збройною групою (внутрішньодержавна війна), кількість жертв серед яких перевищує тисячу осіб протягом усього зіткнення».

І наведене класичне, і сучасні визначення відповідають польсько-українському протистоянню 1942—1947 рр. Його головними суб'єктами були збройні формування польського та українського визвольних рухів Армія Крайова та Українська Повстанська Армія, які керувалися у своїх діях чіткими політичними цілями. Після вичерпання політичних можливостей для їх досягнення обидві сторони вбачали за можливе перехід до воєнних дій. Учасники конфлікту, як свідчать українські та польські документи, вважали себе у стані війни, тому проводили переговори з метою можливого її припинення або активні наступальні дії з метою розбити супротивника. Кількість жертв досі залишається предметом

дискусій між істориками, проте вони однозначно сходяться на тому, що йдеться про десятки тисяч убитих з обох сторін.

Війну офіційно не оголошувала жодна зі сторін, тож ми не можемо точно назвати дату, коли вона розпочалася. Так само вона не завершилася актом капітуляції чи підписання миру. Тому чітко визначити її хронологічні рамки теж непросто. «Там, де нема чітких кордонів між етнічними спільнотами, — писав про ситуацію в Україні британський історик Грегор Даллас, — немає також межі між війною та миром». На мою думку, початком війни можна вважати перші збройні сутички на Холмщині влітку 1942 р., а її завершальним актом стала акція «Вісла», яка закінчилася в липні 1947 р.

Тож ця війна мало схожа на класичні війни між державами, хоча й серед таких бачимо чимало війн без оголошень, а воєнні злочини притаманні чи не кожній незалежно від учасників. Такою є, скажімо, нинішня війна України з Росією, яка досі офіційно називається Антитерористичною операцією. Напевно, найбільше цей конфлікт наближається до війни між хорватами та сербами на Балканах під час Другої світової війни. Це було криваве протистояння між сусідніми націями, що колись були у складі однієї держави, яке обидві сторони розцінювали як помсту за давні історичні образи; протистояння, що розвинулося на фоні Другої світової війни і зумисно посилювалося її учасниками. Хоча, наводячи таку аналогію, слід бути обережним і не піддатися спокусі бачити їх цілком однаковими. Адже, попри велику кількість схожих моментів, слід відзначити, що в протистоянні між українцями та поляками меншу роль відігравав релігійний чинник, який, здається, був визначальним на Балканах. Крім того, у війні між хорватами та сербами перші протягом усього конфлікту мали за собою владний апарат власної держави, який активно використовували в боротьбі з противником, у польсько-українському ж протистоянні держава як учасник конфлікту на польському боці з'явилася лише на завершальній стадії.

Друга польсько-українська, як і сербсько-хорватська, була війною у війні, що визначало особливості перебігу та поведінку основних учасників. Для українського визвольного руху, представленого ОУН та УПА, вона була однією з інших у межах Другої світової, нарівні із війною з німецькими окупаційними силами чи радянськими партизанами та радянською репресивною системою. Для польського підпілля протистояння з українцями теж розвивалося паралельно з боротьбою проти німецької окупації, але не лише проти неї. У межах загальної кон-

цепції відновлення кордонів довоєнної Польщі Армія Крайова діяла на білоруських та литовських теренах, котрі належали до 1939 р. Другій Речі Посполитій. Протистояння між польськими та білоруськими і литовськими підпільниками не набуло масштабів війни тільки тому, що ці підпільні рухи в 1942—1944 рр. були надто слабкими, а після відступу німців питання кордонів вирішували вже не поляки, білоруси чи литовці, а радянська влада.

Для українців війна з поляками була національно-визвольною, повстанською (тому й головним суб'єктом була Українська Повстанська Армія). Для поляків війна мала радше характер громадянської. Адже і польське підпілля, зокрема Армія Крайова та керівництво польського еміграційного уряду, якому підпорядковувалися ці структури, вели війну за відновлення Польщі в кордонах 1939 р. У своїх намаганнях вони натрапили на активний спротив українців, яких вважали колишніми громадянами Другої Речі Посполитої. З 1945 р. вже польська комуністична влада продовжила війну проти своїх громадян — українців, що мешкали на теренах відновленої Польщі.

Це книга про останню війну між українцями і поляками. Останню не в сенсі «найближча до нас», а таку, після якої не буде іншої. Вірю, що ніколи знову наші народи не з'ясовуватимуть стосунки між собою за допомогою зброї. А для цього ми маємо спробувати зрозуміти, чому війна стала можливою тоді — останнього разу в 1940-ві. Для цього вона має перестати бути невідомою.

Від Першої світової
до Першої польсько-української

Разом у неволі

Кожен, хто збирається писати про генезу польсько-українського конфлікту, ризикує постійно «провалюватися» углиб історії. Аби пояснити його перебіг під час Другої світової війни, потрібно поринути в аналіз міжвоєнних подій, щоб зрозуміти цей період — проаналізувати польсько-українську війну 1918—1919 рр., побачити витoki цієї війни у суперництві бездержавних націй у складі імперій протягом XVIII—XIX ст., а джерела суперництва — у польсько-українських війнах XVI—XVIII ст., дійшовши в такий спосіб аж до Болеслава Хороброго та Володимира Великого. Сподіваюся, що цим переліком я не встиг іще сформуванати в не обізнаного зі світовою історією читача уявлення про особливо важкі стосунки між українцями й поляками і виняткову взаємну ненависть між ними. Насправді суперництво та конфлікти, що часом переростали у війни, характеризують взаємини практично усіх сусідніх народів. Їхнім джерелом є боротьба за взаємовиключні цілі. Історія Європи від Середніх віків до сьогодні — це значною мірою війни між сусідами за суміжні спірні території чи за гегемонію одних над іншими. Тому з певністю можна сказати, що в польсько-українському суперництві немає нічого надзвичайного, воно не є свідченням виняткової ксенофобії чи взаємної ненависті.

Хоча були в цьому конфлікті особливості, притаманні лише йому, які надавали особливої гостроти. Одна з найважливіших — тривала відсутність в українців та поляків власної держави, їхнє кількасотлітнє перебування у складі чужих імперій. Владуща імперська верхівка, користуючись давнім принципом *Divide et impera!* («Розділяй і володарюй!»), часто свідомо підтримувала суперництво або конфлікти між ними, полегшуючи собі таким чином утримання контролю над обома поневоленими народами. Та й самі нації не цуралися використовувати у боротьбі проти суперника третю сторону — імперії. Коли французи, англійці, німці, іспанці та інші європейські народи поступово звикали до взаємного співжиття, вчилися розв'язувати суперечки інакшими, аніж війна, способами, антагонізм між українцями та поляками штучно підтримувався і наростав, не маючи жодного розв'язання.

Інший важливий момент, що істотно вплинув на перебіг протистояння, також є наслідком тривалого бездержавного статусу українців і поляків. Національне самоусвідомлення обох народів у складі імперій було справою окремих ентузіастів, а не відбувалося в межах держав, як у, наприклад, Франції, Іспанії, Німеччині. Тож період формування модерних націй для українців та поляків розпочався без окреслених сфер національного впливу на суміжних територіях, які в майбутньому стали основним джерелом конфлікту. Українці говорили про Галичину та Волинь як одвічні українські землі, де були автохтонним населенням, вважали їх своїм П'ємонт, одним із джерел розвитку національного руху. Поляки, кажучи про Волинь та Східну Малопольщу, наголошували на багатьох роках життя тут і неабиякому внеску в розвиток цих місцевостей.

У нове ХХ ст. українці та поляки уходили не просто однаково бездержавними народами, але й народами, розділеними тими самими двома імперіями — Російською та Австро-Угорською. Тому завдання, які ставили собі національні рухи обох народів, не обмежувалися необхідністю їх визволення. Не менш важливим було об'єднання представників своєї нації в межах єдиної країни. Таким чином, на порядку денному політичної еліти починає назрівати питання щодо кордонів майбутньої держави. Якими мають бути її межі, щоб стати надійним прихистком для всіх представників поки що поневоленої української чи польської нації? Чіткої відповіді станом на початок ХХ ст. сформульовано не було. Очільники національних рухів спиралися на уявлення про межі своїх країн, сформульовані їхніми попередниками у формі польського гасла «Від моря (Балтійського) і до моря (Чорного)» чи українського «Від Сяну до Дону». Навіть такі доволі метафоричні уявлення про майбутні держави вже демонстрували наявність спірних теренів, які кожна зі сторін вважала своїми.

Різниця в розумінні того, якими можуть бути кордони, полягала в принципово різних підходах, які було покладено в основу концепцій щодо їх формування. Для ідеологів польського національного руху основою була вимога до повернення кордонів Речі Посполитої станом на 1772 р., тобто на момент її першого поділу іншими державами. Такий принцип не міг задовольнити українців, адже означав уведення до відновленої Польщі зокрема і теренів, заселених здебільшого українцями. Тим паче вони не могли апелювати до кордонів якогось із українських державних утворень минулого — українська козацька держава не охоплювала теренів Галичини та Волині, а руський період був надто давнім, щоб стати основою для новітніх політичних претензій. Тому українці

пропонували інший — етнографічний підхід, який передбачав формування кордонів на основі досліджень етнічного складу територій. Принципова різниця в обох підходах збереглася протягом наступних десятиліть, аж до Другої світової війни, і стала одним із джерел гострого міжнаціонального конфлікту, що переріс у збройний.

До Першої світової війни, поки кордони України і Польщі існували тільки в уяві тих, хто поставив собі за мету їх відновити, це питання здавалося другорядним. Значно важливішою була боротьба за відстоювання національних прав у складі імперій. Натомість воно стало ключовим, коли примарні донедавна шанси незалежності почали набувати реалістичних обрисів. Шанс поневоленим народам подарувало протистояння, що почалося в 1914 р. й увійшло в історію як Перша світова війна, у якій Росія та Австро-Угорщина опинилися по різні боки фронту.

Утягнуті в безпрецедентний за масштабами конфлікт імперії потребували мобілізації всіх можливих ресурсів для перемоги. Прагнення бездержавних народів до незалежності теж, на їхню думку, могло послужити цій справі. Примарні обіцянки автономії у межах власної держави після війни чи навіть радикальніші обіцянки вирішення національного питання на теренах розбитого супротивника дозволяли грати на патріотичних почуттях, мобілізувати до власних лав українців і поляків, водночас змушуючи їх боротися за цесаря чи царя. При цьому Відень намагався використати як ресурс національні почуття як українців, так і поляків, заграючи з представниками обох народів, запевняючи їх, що ті здобудуть незалежність після війни. За підтримки віденського імперського центру активну пропагандистську роботу щодо вирішення «українського питання» (у першу чергу на територіях ворога — Російської імперії) розгорнув Союз визволення України. У лавах збройних сил Австро-Угорщини було створено Легіон українських Січових Стрільців, які мали боротися «за визволення своїх братів, поневолених Росією». Полякам у Відні обіцяли створення незалежної держави на землях так званого Царства Польського, яке перебувало у складі Російської імперії.

Петроград натомість грав лише «польською картою», обіцяючи автономію того ж «Царства Польського» й створюючи військові формування з поляків. На жодні обіцянки українцям Російська імперія не наважувалася, вважаючи, що незалежність України означатиме її кінець. Проте ресурсів для стримування українського руху в ослабленого війною центру вже не було. Тому російська влада могла лише спостерігати за його швидким переростанням у національну революцію протягом кількох місяців 1917 р.

Війна на руїнах імперій

22 січня 1918 р. Українська Народна Республіка проголосила незалежність. Намагаючись утримати її у вирі війни, керівники новопроголошеної держави вирішили заручитися підтримкою головних ворогів Росії — Німеччини та Австро-Угорщини. Укладений із ними 9 лютого 1918 р. у Бресті мир визначав не лише військову допомогу Україні у її війні з тепер уже більшовицькою Росією, а й окреслював її кордони. Союзники визнали за українцями, зокрема, терени Холмщини та Волині, пообіцяли створення з українських земель Галичини й Буковини окремого коронного краю в складі Австро-Угорщини. Такі кроки спричинили крайнє

Союзники. Зліва направо: польський генерал Лістовський, Симон Петлюра, українські полковники Сальський і Безручко. Бердичів, квітень 1920 р.

незадоволення діячів польського національного руху, які вважали ці території невід'ємною частиною їхньої майбутньої держави. Тому на Холмщині, діючи силою доконаних фактів, вони, всупереч домовленостям, встановлювали адміністрацію. До збройного протистояння між українцями й поляками тоді не дійшло — українська влада напружувала усі ресурси в боротьбі проти білої та червоної Росії, тому третій, польський, фронт був абсолютно непотрібним.

Натомість збройний конфлікт між українцями та поляками через кілька місяців почався на іншому терені, що раніше належав до Австро-Угорщини, — Галичині. Ослабленням імперського центру у Відні на завершальному етапі Першої світової війни вирішили скористатися обидві сторони. Українці виявилися рішучішими, несподівано захопивши владу у Львові 1 листопада 1918 р., поляки — більше підготовленими, відвоювавши за кілька тижнів місто, а згодом й усю Західну Україну, де встановили польську владу.

Завзяте військове протистояння між українцями й поляками у 1918—1919 рр. не мало характеру тотальної війни. Головними учасниками були армії. Політичні керівники обох народів не вдавалися до акцій депортації чи масового винищення цивільного населення. Тому цю війну іноді згадують як останній зразок лицарської, чи джентльменської, війни. Можливо, запорукою такого відносно м'якого перебігу конфлікту була відсутність третьої сторони чи сторін, які були б зацікавлені в ескалації. Зруйновані війною й національними повстаннями, Російська та Австро-Угорська імперії припинили існування, нова ж більшовицька Росія не була готова вповні скористатися обставинами. Крім того, незважаючи на кривавий характер Першої світової, після завершення якої розпочався польсько-український конфлікт, ця війна не давала прецедентів масового знищення цивільного населення супротивника та депортацій з метою створення мононаціональних ареалів.

Бойові дії за участі польського війська та Української Галицької Армії тривали зі змінним успіхом до липня 1919 р. Оговтавшись після перших невдач наприкінці 1918 р., українські вояки провели кілька успішних операцій. Проте доля Галичини в той час вирішувалася не на полях битв, а за столами дипломатичних переговорів, де успіх поляків був беззаперечним.

22 січня 1919 р. проголошена у Львові Західноукраїнська Народна Республіка об'єдналася з Українською Народною Республікою. Акт Злуки став важливим політичним кроком для самих українців, адже проголосив об'єднання українських земель, які сотні років перебували в складі інших

держав. Крім того, він мав суттєво посилити позиції на міжнародному рівні. Проте цього виявилось не досить.

Питання влаштування кордонів нових держав вирішувалося на Паризькій мирній конференції. Звісно, вирішували переможці, для яких Україна була союзником переможених — Німеччини та Австро-Угорщини. Польщу натомість сприймали як можливий буфер від більшовицької загрози, що ставала дедалі сильнішою. Польським політикам удалося переконати керівників Антанти, що саме вони можуть бути надійними союзниками у стримуванні більшовицького наступу на Європу. Тому вони отримали не лише дипломатичну, а й військову допомогу, яку використали у своїй боротьбі з... українцями. Відправлена для боїв із більшовиками, сформована з поляків у Франції армія Юзефа Галлера¹ досягла остаточного перелому у війні з Українською Галицькою армією (УГА).

Українські війська 1919 р. зазнали поразки не лише в протистоянні з поляками на заході, а й у боротьбі з більшовицькими військами та армією Денікіна. Невдачі призвели до погіршення відносин серед представників української влади — політики, які представляли Галичину, вважали головним фронтом протистояння антипольський, натомість Симон Петлюра вважав основним антиросійський. Унутрішні суперечки супроводжувалися невдалими спробами відстояти українську справу на міжнародному рівні. Урешті українські політики з різних частин України почали шукати собі різних союзників. Дійшло до того, що більша частина Української Галицької Армії перейшла на бік денікінців, а Симон Петлюра почав домовлятися з Польщею. Наприкінці 1919 р. країни Антанти фактично визнали приєднання Східної Галичини до Польщі, надавши їй мандат Ліги Націй на управління цією територією на 25 років з подальшим проведенням плебісциту, який мав остаточно вирішити питання приналежності. Збройна боротьба українців за ці землі ставала беззмисловою.

Щоб урятувати українську державність бодай на частині території, у квітні 1920 р. уряд УНР підписав у Варшаві угоду з Польщею, якою було передбачено відмову від теренів Східної Галичини, Волині та Холмщини. На такий відчайдушний крок Симон Петлюра пішов, сподіваючись за допомогою польського війська звільнити українські території, зайняті

¹ Галлер Юзеф (1873—1960) — польський военачальник, генерал. Під час Першої світової війни — комісар Польського легіону, який в австрійській армії воював у Галичині й на Буковині. Командував сформованою за підтримки Антанти польською армією, яка здійснила військову інтервенцію стосовно ЗУНР, завдала поразки УГА й змусила її відійти за річку Збруч, хоча первинним її завданням була боротьба на польсько-більшовицькому фронті.

більшовиками. На початку спільні дії українців та поляків були успішними — їм навіть удалося на деякий час звільнити Київ. Проте більшовицький контрнаступ швидко спростував сподівання на спільну перемогу. Тепер під загрозою опинилася не лише Україна, але й Польща — червоні підійшли майже до Варшави. У такій ситуації польське керівництво знову звернулося по міжнародну допомогу. Для порятунку Польщі в справу втрутилися великі держави — переможці війни. Міністр закордонних справ Великої Британії Джордж Керзон закликав Москву припинити наступ і запропонував установити кордон по лінії: Гродно — Валівка — Немирів — Брест-Литовськ — Дорогуськ — Устилуг — на схід від Грубешова — через Крилів на захід до Рави-Руської — на схід від Перемишля до Карпат. Поляки, таким чином, втрачали дуже бажаний для них Львів, натомість Польщі відходила низка інших українських етнографічних територій — Холмщина, Підляшшя, Надсяння та Лемківщина. Пропозиція не була прийнята більшовиками, які продовжили наступ, щиро сподіваючись, що світова пролетарська революція цілком можлива. Намальовану на мапі Джорджем Керзоном лінію згадали через кілька десятиліть — уже після Другої світової війни.

Полякам за допомогою армії УНР удалося не лише зупинити наступ червоних, а й відсунути їх значно далі на схід, ніж пропонували британці. За умовами підписаного з більшовиками у Ризі 1921 р. договору кордон у Галичині проходив по річці Збруч, а на Волині — трохи далі на схід від лінії, визначеної вже не чинним на той момент Варшавським договором з УНР. Отже, східний кордон Польщі було визначено не перемогою над українцями (1919 р. у Галичині) чи їхньою згодою на відмову від частини своїх територій (за умовами Варшавського договору 1920 р.), а угодою з тим, хто ще не так давно був спільним ворогом, — більшовицькою Росією. З тим, хто зовсім скоро знову стане ворогом для поляків і українців, поставивши собі за мету поневолити їх.

Недогромадяни

Терени Східної Галичини, Волині, Холмщини, Підляшшя, Надсяння та Лемківщини, населені здебільшого українцями, стали частиною відновленої після війни Польщі, яку називали Другою Річчю Посполитою. На жаль, як і в її попередниці, кілька століть перед тим, українці не почувалися рівноправними громадянами. Тому польсько-український конфлікт не вичерпав себе ані 1919 р., коли закінчилися активні бойові дії польсько-української війни, ані 1921 р., коли визначився східний кордон Польщі, ані 1923 р., коли західноукраїнські землі офіційно на міжнародному рівні було передано Другій Речі Посполитій. Поразка не влаштувала українців, які вважали знехтуваним своє право на національне самовизначення. Джерелом конфлікту далі залишалися спірні землі Галичини, Волині, Холмщини, Підляшшя, Надсяння, Лемківщини, які кожна зі сторін вважала своїми. Через кілька десятиліть вони знову стали ареною збройного протистояння між українцями і поляками, яке переросло у нову війну.

Перемозі поляків у війні з українцями після завершення Першої світової війни сприяла не тільки краща готовність, а й уміння представити свою справу на міжнародній арені. Політики провідних держав Європи підтримали Польщу, тому що для багатьох із них вона стала символом кількасотрічної боротьби за незалежність. Вони чули про героїчні польські повстання 1830 та 1864 рр., про жорстоке придушення їх окупантами, багато років у Європі, а згодом і в Америці працювала та активно лобіювала польські інтереси організована політична еміграція.

Натомість український визвольний рух на той час не був широко відомим у світі, власне поняття української політичної еміграції з'явилося після поразки у війнах із поляками та більшовиками. Тому для багатьох у світі перемога поляків, утвердження на західноукраїнських землях їхньої влади сприймалися як логічне і справедливе завершення незрозумілого конфлікту у Східній Європі. Але не для українців.

Попри відносно спокійний перебіг війни, пам'ять про неї не могла сприяти залагодженню польсько-українського конфлікту. Свідки, а особливо учасники бойових дій 1918—1919 рр., яких було багато в обох суспільствах, у більшості своїй не сприймали зближення народів. Урочисті державні відзначення польської перемоги, творення пантеону її героїв стали елементом формування національного міфу нової польської держави. Мабуть, такі заходи не могли не дратувати українців і не спричинити прагнення реваншу.

Але не лише пам'ять про минулий конфлікт була причиною наростання взаємної недовіри й нетерпимості між українцями та поляками. Ще більше причин для цього давали реалії міжвоєнної Польщі, у якій українці на своїй землі почувалися упослідженими аборигенами польської колонії. «Український народ не знайшов у Польщі можливостей для свого національного і політичного розвитку, був постійно зневаженим і приниженим цілою низкою актів, які полякам нічого не давали, а в українців ранили їхні національні почуття», — так оцінив міжвоєнний період активний діяч українського руху Володимир Горбовий у розмові з одним із польських провідників Стефаном Ровецьким.

І справді, утиски, які нічого не давали для зміцнення польської держави, але натомість живили прагнення до боротьби з нею, були відчутні в різних сферах — політиці, культурі, освіті, економіці і навіть духовності. Обіцяної автономії українці так ніколи й не дістали. Натомість стали жертвами політики колонізації й дискримінації всього українського в культурі та освіті. «Не буде перебільшенням сказати, — писали експерти відділу національностей Міністерства внутрішніх справ Польщі того часу, — що саме боротьбі за мову й за школу ми завдячуємо ворожістю до Польщі та поляків з боку української молоді, яка на території Східної Малопольщі (так тоді офіційно називали Східну Галичину. — *В. В.*) охоплена ворожими настроями на 100 %».

Оскільки українці залишалися здебільшого селянською нацією з незначним прошарком інтелігенції, то закриття українських гімназій, заборона створення українського університету у Львові були все ж меншим джерелом конфлікту, ніж соціальна політика польського уряду. Інструментом зміцнення «польськості» українських територій Другої Речі Посполитої її керівництво, між іншим, уважало збільшення тут кількості громадян польської національності. Їхня чисельна перевага над українцями мала в майбутньому відіграти вирішальну роль у визначенні приналежності територій, якщо б українське питання знову актуалізувалося на міжна-

родному рівні. Тоді вже не мало б великого значення, яким чином вирішувалося це питання — через обіцяні плебісцити чи збройний конфлікт.

Тому нарівні з тими поляками, які сотні років уже жили у Холмщини, Підляшші, на Волині та у Галичині, з'являються новоприбулі — осадники. Здебільшого це колишні учасники війни за незалежність Польщі, зокрема ветерани польсько-українського протистояння. Вони мали за собою не лише моральну перевагу переможців над тубільним населенням, але й реальну підтримку уряду своєї держави.

Найвиразнішим показником такої переваги було пріоритетне наділення їх земельними ділянками. Цей момент особливо болюче сприймали українські селяни, для яких земля була головним, часто єдиним капіталом. Після Першої світової війни, здавалося, з'явилася можливість задовольнити вічний земельний голод за рахунок розподілу маєтків колишніх поміщиків чи церковних земель. Проте можливості для цього в українців були значно менші порівняно з поляками. Наприклад, на Холмщині до 1934 р. з 19 683 парцелів (наділів) поляки отримали 17 921, тобто 91 % усіх наділів, українці 1693 — 8,6 %.

Соціальне незадоволення зростало з року в рік, бо збільшення чисельності українців означало зростання кількості безземельних. Світова економічна криза, спалах безробіття на початку 1930-х багатьох позбавили можливості опанувати міський фах для власного прожитку.

Особливо гостро соціальну й національну дискримінацію відчували молоді амбітні українці, які прагнули хорошій освіті та перспективної роботи. «Державні уряди для них закриті, — читаємо в аналітиці МВС, — торгівлю монополізували євреї. Бувають випадки, коли інтелігент вертає на село, де нема для нього заняття, бо господарство замале і його без труду обробляють батьки, брати, сестри... По закінченні шкіл українська інтелігенція животіє в трагічних умовах. Часто буває, що українець з освітою продає в кіоску цигарки та сірники». Саме такі молоді люди, які не бачили для себе перспектив у тогочасній ситуації, ставали згодом революціонерами, готовими до збройної підпільної боротьби проти ненависної їм польської держави.

Загалом, уявлення про варіанти продовження боротьби розділили український визвольний рух на дві течії: легально-опозиційну й підпільно-революційну. Друга Річ Посполита, на відміну від СРСР, залишала для українців можливості політичної репрезентації, активної громадської та національно-культурної роботи. Рівень можливостей то зростав, то скорочувався, проте ніколи не був достатнім.

Наявність чи відсутність шляхів самореалізації та перспектив значною мірою визначали домінування в українському національному русі чи то легального крила, представленого цілим спектром політичних партій (станом на 1930-ті найпотужнішим стало Українське національно-демократичне об'єднання — УНДО), чи то підпільного революційного руху (Української військової організації, згодом — Організації українських націоналістів), а також деяких радикальних лівих сил (зокрема, зорієнтованої на СРСР Комуністичної партії Західної України). При цьому слід зауважити: попри конкуренцію й суперництво, легальні та підпільні націоналістичні сили часто співпрацювали. Революційне підпілля давало можливість легальній опозиції формувати більш жорсткі вимоги до польської влади, покликаючись на можливість радикальних дій у разі їх незадоволення. З іншого боку, легальні українські політики часто сприяли поширенню інформації про діяльність УВО та ОУН у світі, аби актуалізувати українське питання на міжнародному рівні. Так було, наприклад, після проведеної польським урядом пацифікації 1930 р.

Українські революціонери в Другій Речі Посполитій

Зупинімо увагу на правому революційному крилі українського національного руху, оскільки саме його представники будуть основними суб'єктами головної теми цієї книги — польсько-української війни 1942—1947 рр. Завданням УВО—ОУН було здійснення національної революції в загальнонаціональних масштабах. Визволення мислилося як результат завзятої боротьби українців, які населяли не лише Західну Україну, окуповану поляками, а й терени УРСР. Західну Україну розглядали лише як можливий трамплін для розвитку визвольного руху, основну базу якого мала становити решта українських земель. У 1920-ті

Молоді революціонери, члени ОУН. 1930-ті рр.

в кадровому складі українського підпілля були здебільшого ветерани українських армій. Вони не бажали визнати поразки у війні з Польщею й вирішили продовжувати її вже не відвертою фронтовою, а підпільною боротьбою. Згодом до протистояння дедалі більше долучалося молоді.

Загальні засади зовнішньої політики націоналістичного руху — одного з найважливіших чинників формування польсько-українських стосунків 1920—1940-х рр. — були сформульовані вже на першому установчому Конгресі ОУН у Відні 1929 р. У зверненні Конгресу українських націоналістів читаємо: «Організація Українських Націоналістів, маючи на меті створити Незалежну Соборну Українську Національну Державу, змагає до повного усунення всіх окупантів з українських земель і, керуючись інтересами Нації, відкидає орієнтації на історичних ворогів України». Польщу як окупаційну державу вважали одним із ворогів українського народу та його устремлінь до свободи. Зважаючи на специфіку розвитку визвольного руху, який охопив саме західноукраїнські землі, вістря боротьби протягом 1920—1930-х рр. було спрямоване й проти цієї держави. Але слід зазначити, що Польщу ніколи не вважали ворогом номер один. З цього приводу голова Проводу українських націоналістів Євген Коновалець писав: «Прапор боротьби проти поляків ми піднімаємо, але боротьбу з поляками будемо вести в тій мірі, у якій вони нас змусять вдаватися до самозахисту. [...] Всі свої зусилля будемо спрямовувати проти більшовиків, готуючи проти них свій останній удар».

Виступи ОУН проти Польщі були передусім виявом антиокупаційної боротьби, а не антипольської. Конкретні акції спрямовували проти представників окупаційного режиму та його структур, а не проти польського народу. У спеціальній листівці Крайової езекутиви ОУН 1931 р. наголошувалося: «Українська нація бореться з поляками за право бути паном на рідній землі та по своїй волі розпоряджати собою у власній Українській Державі — проти устремлінь ворожої нам польської нації поневолити не свої українські землі». Ніде не вказано, що українці поборюють іншу національність тільки тому, що ця національність польська. Чітко зазначалося, що боротьба йде за українські землі й не зачіпає польських теренів.

Головною мішенню боротьби була політика полонізації й державні органи як інструменти її втілення. 1933 р. Крайова езекутива ОУН (керівництво організації на Західноукраїнських землях) розпочала масштабну «шкільну акцію» проти полонізації освіти. У листівці «Українські батьки й матері», яку поширювали під час кампанії, націоналісти писали:

«Ми мусимо перейти від оборони до рішучого наступу проти польського панування, то є проти польської держави й польського духа на всіх ділянках нашого життя, в першу чергу в школах».

Найрадикальніша позиція щодо розв'язання польського питання була сформульована наприкінці 1930-х рр. одним із провідних членів ОУН Михайлом Колодзінським. У праці «Воєнна доктрина українських націоналістів» (1938) він твердить, що під час повстання на західноукраїнських землях боротьба буде спрямована не тільки проти структур окупаційної влади, а й проти тих, на кого вона спирається. Тому повстання «мусить вичистити Україну з чужого, ворожого елемента й з недоброго власного, рідного». Таке ставлення загрожувало як представникам української, так і інших націй у разі їхньої лояльності до влади. Але разом із тим автор тексту окремо наголосив, що «під час повстання буде нагода вимести буквально до останньої ноги польський елемент із З[ахідних] У[країнських] З[емель] і в цей спосіб закінчити польські претензії про польський характер цих земель. Польський елемент, що буде чинно ставити спротив, мусить улягти в боротьбі, а решту треба стероризувати й примусити до втечі за Вислу».

Однак немає підстав вважати, що запропонована Колодзінським концепція мала визначальний вплив на подальше формування ставлення ОУН до поляків. Судячи з того, що цю роботу ніколи не видавали навіть невеликим накладом (вона так і залишилася в єдиному екземплярі), не цитували пізніше ні ідеологи, ні керівники націоналістичного підпілля, що не видно спроб її практичного втілення ані під час повстання 1939-го, ані 1941-го, вона була маловідомою (або й узагалі невідомою) для більшості членів ОУН. Тому можна погодитися з думкою дослідника націоналістичного руху міжвоєнного періоду Олександра Зайцева, котрий уважає: «Немає підстав уважати, що остання концепція, яку пропонував, зокрема, М. Колодзінський, набула статусу офіційної доктрини ОУН. Немає даних про те, що Провід ОУН будь-коли офіційно затверджував «Воєнну доктрину українських націоналістів». Ми можемо обґрунтовано припускати лише те, що серед активу ОУН існувала група, яка дотримувалась радикальних поглядів на вирішення "польського питання"».

Тому слабообґрунтовано видається теза деяких дослідників, які намагаються звести причини активного польсько-українського протистояння до ідеології українського визвольного руху, що постає як засадничо полонофобська.

Цікаво, що й польські підпільники, які брали участь у переговорах з українцями у 1943—1944 рр., рішення конференцій та зборів ОУН у польському питанні вважали прийнятною платформою для започаткування співпраці. В одному з польських звітів за вересень—жовтень 1943 р., тобто в час, коли конфлікт уже набув характеру війни, зазначалося: «Що стосується ставлення до Польщі, бандерівське керівництво намагається радше уникати акцентування своєї ворожості до Польщі, натомість акцентуючись сильно, згідно їх тверджень на «польський імперіалізм» та «польських імперіалістів», як тих, які посягають на “західні українські землі”».

Ще одним аргументом на заперечення полонофобії ОУН є факт, що серед активістів українського націоналістичного руху були вихідці з мішаних польсько-українських родин, деякі з них мали в ньому високе становище. Серед них і вищезгадуваний Михайло Колодзінський — у 1929—1932 рр. член Крайової Екзекутиви ОУН, 1939 р. — один із керівників «Карпатської Січі», Ілярій Собашек — член Крайової екзекутиви ОУН у 1939—1940 рр.

Імовірність подальшого розгортання чи вичерпання конфлікту визначало польське бачення українського питання. Саме поляки як сильніша сторона могли й повинні були запропонувати конструктивний варіант. Натомість політикум Польщі розглядав два підходи: жорстка національна асиміляція, яка, по суті, передбачала поступове зникнення української національної спільноти, та можливість державної інтеграції, за якої українці зберігали національну самоідентифікацію. Поступове посилення першої концепції зумовило загострення польсько-українського протистояння і дедалі більше скорочувало можливості несилового розв'язання проблеми.

Це розуміли й люди, що працювали в уряді. В одному з аналітичних документів МВС із 1930 р. так описують ситуацію в польсько-українських стосунках: «Зростає ступінь національної свідомості українців, як росте й штучно роздмухувана ненависть не тільки до держави, а й до всього польського... Однак свідомість ця не є ще позитивна в напрямі власної державності, а більше негативна супроти влади й польського населення. Таке наставлення матиме тим глибші підстави, чим яскравіша буде різниця в привілеях і правах, даних більшості й меншості, і тим важче ці настрої заспокоювати, проводячи політику державної асиміляції українців».

Дедалі виразніша в урядовій політиці в 1930-ті рр. відмова від ідеї державної асиміляції на користь національної лише погіршила справи.

Радикалізація влади радикалізувала її головного супротивника — українське націоналістичне підпілля.

УВО, а потім ОУН проти польської держави використовували типові для революційних організацій методи — пропагування ідей незалежності, убивства представників окупаційної влади (із них найвідомішим був атентат міністра внутрішніх справ Польщі Броніслава Перацького 1934 р.), нищення державного майна та комунікацій. У цьому українські націоналісти мало чим відрізнялися від польських революціонерів, які боролися за незалежність кілька десятиліть тому. Під час так званої «кривавої середи» 15 серпня 1906 р. бойовики Польської соціалістичної партії водночас у 19 місцевостях вчинили 80 замахів на представників російської імперської влади — поліцаїв, жандармів, агентів. Керівником бойової організації соціалістів тоді був Юзеф Пілсудський — майбутній керівник польської держави. Потім колишній революціонер жорстко придушуватиме революційні рухи.

Мабуть, члени ОУН не лише запозичували методи своїх «попередників», а тепер супротивників. Успішний польський досвід був важливий і як джерело натхнення. Підпільники навчалися у школах, де обов'язково вивчали польську історію, головним акцентом якої була героїчна боротьба польських повстанців і підпільників за свободу. Цей приклад мимоволі ставав зразком для молодих українських революціонерів.

Однією з наймасштабніших операцій українського підпілля в міжвоєнний період стала саботажна акція 1930 р. — навмисне нищення майна держави і колоністів, а також комунікацій. Найімовірніше, вона відбулася без погодження з тодішнім керівництвом підпілля — Проводом ОУН. Адже структури створеної лише торік Організації українських націоналістів перебували у стадії становлення. Відбувалося непросте розчинення в новій організації попередньої (УВО), налагодження зв'язку між крайовим (тобто тим, яке діяло на західноукраїнських теренах) та центральним керівництвом, що перебувало в еміграції. Але ініційована на локальному рівні в локальних масштабах акція розрослася до неочікуваних розмірів.

Крім загальносвітової економічної кризи, цьому сприяла дуже складна внутрішньополітична ситуація в Польщі, посилення антиукраїнської політики, зокрема активізація військового осадництва. «Коли з такими планами, — заявляли українські депутати у Сеймі, реагуючи на чергові ініціативи влади в цьому питанні, — виступає уряд, то ніхто інший, тільки він сам кидає палаючий смолоскип на розпуку малоземельного українського селянства».

Образ вогню, використаний українськими політиками, виявився про- рочим — одним із головних методів саботажної акції стали підпали майна (здебільшого скирт сіна, часом і цілих маєтків) польських колоністів. Зважаючи на масштаби, які стали найвиразнішим виявом непокори міс- цевого українського населення польській політиці, провід ОУН постфак- тум санкціонував акцію, адже члени організації на низовому рівні й так брали в ній активну участь.

Перші підпали почалися влітку, коли більшість молодих оунівців, що навчалися в містах, перебували в рідних селах. Імовірно, саме вони й були головною силою акції, адже участь у ній, крім відваги, потребувала й певних знань — підпали здійснювали за допомогою спеціальних хімічних розчинів, що спалахували не відразу, а через певний час після їх встановлення.

У вересні 1930 р. часопис «Сурма» (офіціоз українського підпілля) так обґрунтовував дії революціонерів: «Чому звернено головну увагу на нищення майна поміщиків та колоністів? Передусім тому, що колонізація наших земель польськими зайдами, підтримувана польською державою, представляє для нас найбільше небезпеку. Отже, треба відстрашити польських колоністів від поселювання на українських землях, а по-друге, при масовій акції це найліпший спосіб психологічно відділювати на маси українського населення: пожежі, які наглядно бачать кілька, а то й кіль- канадцять сіл, пожежі майна безпосередніх ворогів нашого селянина... більше переконують селянина та мають на нього більший вплив, ніж, приміром, атентати на органи державної влади, на незаних йому ближ- че осіб». Отже, проводячи саботажну акцію, націоналісти намагалися «осідлати коника» соціального незадоволення українських селян і зроби- ти його одним із рушіїв національної революції.

Енергія протесту вражала. За даними польського МВС, протягом липня—листопада 1930 р. у трьох воеводствах Галичини (Львівському, Станіславівському й Тернопільському) зафіксовано 191 акт саботажу, причому переважно йшлося про підпали скирт та господарських споруд.

Наприкінці серпня 1930 р. поліція заарештувала близько 20 чільних діячів українського націоналістичного підпілля в Галичині. 20 вересня у Львові на виході зі штаб-квартири УНДО затримано керівника крайово- го підпілля — колишнього офіцера УГА Юліана Головінського. Через десять днів його вбили, нібито під час спроби втекти.

Обезголовлення підпілля не спинило саботажної акції, адже воно ніколи повною мірою її не контролювало. Навпаки, на вересень припа- дає пік протесту.